

УДК 37.018.4: 57.081.1

С. Г. Дудко, доктор педагогічних наук, заступник директора Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського
Dudko Serhii, Doctor of Pedagogical Sciences, Deputy Director, Poltava M. V. Ostrohradskyi Academy of Continuous Education
E-mail: dudko@pano.pl.ua
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-2560-0825>

В. Р. Ільченко, дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук
Ilchenko Vira, Full Member of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences
E-mail: info.dovkilliya@gmail.com
ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-2721-3877>

А. Г. Ігнатова, методист відділу виховної роботи та розвитку цінностей Полтавської академії неперервної освіти ім. М. В. Остроградського
Ihnatova Alona, Methodologist of the Department of Character Education and Values Development, Poltava M. V. Ostrohradskyi Academy of Continuous Education
E-mail: ignatova@pano.pl.ua
ORCID iD <https://orcid.org/0009-0001-3974-6235>

ІНТЕГРОВАНІЙ КУРС «ДОВКІЛЛЯ» В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті обґрунтовано навчальну інтеграцію в початковій школі, місце інтегрованих навчальних курсів в умовах Нової української школи. Представлено освітню модель «Довкілля» та інтегрований курс «Довкілля»; врахування відповідності курсу вимогам нового Державного стандарту початкової освіти; передбачення різних видів інтеграції, видів навчальної діяльності в межах кожної освітньої галузі та між ними, включаючи потенційні можливості та методичний апарат для міжпредметної інтеграції з іншими навчальними предметами. Проаналізовано дослідження ефективності впровадження інтегрованого курсу «Довкілля» в закладах загальної середньої освіти м. Полтави та Полтавської області. Здійснено аналіз підручника «Я і Україна. Довкілля», іншого методичного матеріалу, зокрема зошитів із предмета; увагу приділено практичним завданням зошита, що є додатком до підручника. Визначено основну ідею зазначеного курсу в руслі освіти сталого розвитку суспільства. Наведені приклади можливостей громади в боротьбі за екологічну безпеку в нашій країні; показано шлях боротьби мешканців одного селища за чистоту нашого довкілля. На практичних прикладах доведено специфіку і значущість для учнів вивчення параграфа «Щасливе місце на Землі» з підручника «Я і Україна. Довкілля» (4 клас). Наголошено на необхідності навчання учнів у етно-соціо-природному середовищі, відповідно до обрядового кола свого народу. Зазначено, що оскільки провідною характеристикою якості освіченості особистості є її образ світу, то поняття «життєствердний національний образ світу» має займати чільне місце у змісті освіти. Передано зміст, міркування педагогів, психологів, науковців – учасників міжнародних конференцій, на яких авторка моделі освіти сталого розвитку «Довкілля» представляла інтегрований курс на розгляд громадськості. Зроблені висновки щодо необхідності впровадження в сучасний освітній процес закладу освіти інтегрованого курсу «Довкілля», важливості подальших розробок на основі напрацьованих матеріалів інших модельних навчальних програм.

Ключові слова: інтеграція, ключові компетентності, Нова українська школа, освітня галузь, освітня модель «Довкілля», освітній процес, освіта сталого розвитку, заклад освіти.

THE INTEGRATED COURSE “ENVIRONMENT” AMIDST THE REFORM OF UKRAINE’S EDUCATION SYSTEM

This article substantiates the importance of educational integration in primary school and discusses the role of integrated educational courses within the framework of the New Ukrainian School. It presents the educational model “Environment” and the integrated course “Environment”, considering their alignment with the requirements of the new State Standard of Primary Education.

The article highlights various types of integration and educational activities both within and across educational fields. It also discusses the methodological tools available for cross-curricular integration with other subjects.

The effectiveness of implementing the integrated course “Environment” in general education institutions of Poltava and the Poltava region is analyzed, alongside the evaluation of the textbook “Me and Ukraine. Environment”, supplementary methodological materials, and student notebooks for the course. Special attention is given to the practical exercises contained in the student notebooks, which serve as appendices to the main textbook.

The main idea of the course is defined within the context of education for sustainable development. Examples of community initiatives aimed at promoting environmental safety in Ukraine are provided, including a case study of villagers advocating for the protection of their local environment.

Through practical examples, the authors demonstrate the importance of the topic “A Happy Place on Earth” in the textbook “Me and Ukraine. Environment” (4th grade). The necessity of teaching students within their native cultural and natural environment, in accordance with their nation’s traditional cycle of customs, is emphasized.

It is noted that the leading indicator of educational quality is a person’s worldview, and therefore the development of a life-affirming national worldview should be a central focus of educational content.

The article presents the views of teachers, psychologists, and scientists who participated in international conferences where the author introduced the “Environment” education model for sustainable development.

Conclusions highlight the need to integrate the “Environment” course into educational programs and emphasize the importance of further developing the course based on materials from other model curricula.

Keywords: integration, key competencies, New Ukrainian School, educational field, “Environment” educational model, educational process, education for sustainable development, educational institution.

Постановка проблеми. Інтеграція в початковій школі вважається одним з інструментів наближення освітнього процесу до внутрішнього світу дитини молодшого шкільного віку, що передбачає врахування специфіки сприйняття нею нової інформації, дає змогу створювати у свідомості здобувачів освіти взаємопов’язану картину світу і позбутися розрізненості знань. Початок запровадження Нової української школи ознаменувався інтеграцією в початковій школі як важливим її напрямком, що набув нових рис. Із-поміж таких варто відзначити створення інтегрованих курсів, що поєднують зміст декількох освітніх галузей, та впровадження інтегрованого навчання, яке реалізується на засадах тематичного і діяльнісного підходів. Навчальний курс «Довкілля» є інтегрованим курсом природознавства, суспільствознавства та українознавства. Мета навчальної програми інтегрованого курсу «Довкілля» полягає у формуванні цілісного світорозуміння здобувачів освіти відповідно до їхніх вікових особливостей, життєствердного національного образу світу як особистісно значущої системи знань про дійсність, наукової картини світу, наукового мислення, цілісності знань про довкілля та людину як його невід’ємну частину, ключових компетентностей, необхідних для успіху в усіх сферах життя; виховання любові до своєї Батьківщини та народу; формуванні екологічної культури, відповідальності перед собою і своїм середовищем життя (довкіллям) [7]. Ця мета реалізується шляхом створення психолого-педагогічних умов задля досягнення таких завдань, як

цілеспрямоване формування системи знань про світ людини, природи і культури; особистісний розвиток молодшого школяра, з урахуванням його специфічних закономірностей; набуття здобувачами освіти соціальної компетентності шляхом формування первинних моральних уявлень і ціннісних орієнтацій; розвиток комунікативних умінь та вмінь співіснувати в групі однокласників та налагоджувати інші суспільні контакти; формування умінь виконувати різні види пізнавальної діяльності; цілеспрямований розвиток усіх сторін мовленнєвої діяльності [7].

Аналіз актуальних досліджень. Висвітлення проблеми інтегрованого підходу в освітньому процесі представлено в численних наукових працях. Так, філософські й методологічні проблеми інтеграції висвітили у доробках І. Бех [1], К. Гуз [3], М. Іванчук [6], О. Петрук [8] та ін. Аналіз літератури щодо реформування освіти в Україні вказує на те, що осмисленням проблеми займалися О. Вознюк, В. Кремень, Л. Онищук, О. Савченко, В. Сидоренко, Л. Хоружа та ін., а специфікою реалізації змісту інтегрованого курсу «Довкілля» в умовах НУШ – В. Ільченко, К. Гуз, О. Ляшенко, О. Ільченко, С. Дудко та ін. [3; 5; 7].

Мета статті. Показати доцільність упровадження інтегрованого курсу «Довкілля» в закладах загальної середньої освіти, проаналізувати специфіку вивчення параграфа «Щасливе місце на Землі» з підручника «Я і Україна. Довкілля» (4 клас). Дослідження провести за допомогою таких методів, як аналіз, синтез, спостереження, порівняння та узагальнення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Освітньою моделлю «Довкілля» охоплюються 1–11 класи загальноосвітньої школи [3]. Протягом 1992–2022 рр. до освітньої моделі «Довкілля» було створене навчально-методичне забезпечення з 1 по 11 класи включно. Ця модель освіти включає навчальні плани, програми, підручники і робочі зошити для учнів, посібники для вчителів, електронні підручники тощо в рамках освітньої галузі «Природнича», з можливістю подальшої інтеграції з різними освітніми галузями [7]. Ефективність освітньої моделі «Довкілля» була перевірена у ході Всеукраїнського експерименту впродовж 1999–2000 рр. спільно з МОН України і НАПН України, а також під час різних експериментальних досліджень з 1992 по 2022 рр. У 2014 році освітню модель «Довкілля» представили на конкурс V Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти 2014» у номінації «За вагомий науковий внесок в інноваційний розвиток національної освіти», де вона здобула золоту медаль [2]. Модель освіти «Довкілля» (2022 р.) враховує вимоги нового Державного стандарту початкової освіти і перехід на профільне навчання відповідно до чинного Державного стандарту повної загальної середньої освіти, формує сучасну розвинену особистість [5]. Також планується модернізація моделі освіти «Довкілля» відповідно до чинного Державного стандарту базової освіти й оновленого стандарту повної загальної середньої освіти. Навчальну програму «Довкілля» головним чином вирізняє те, що освітні галузі інтегруються на основі загальних закономірностей (збереження, спрямованості процесів до рівноважного стану та періодичності процесів у природі) і звичаїв українського народу, відповідно до яких переважно планується система уроків у довіллі. До таких видів навчальної діяльності, як спостереження, дослідження, виконання завдань здобувачі освіти залучають навчальні результати з мовно-літературної, математичної, технологічної, інформатичної, мистецької, фізкультурної та інших освітніх галузей. Згідно з вимогами НУШ навчальна програма інтегрованих курсів «Довкілля» передбачає різні види інтеграції в межах кожної освітньої галузі та між ними, включаючи потенційні можливості і методичний апарат для міжпредметної інтеграції з іншими навчальними предметами. Передбачаються такі види інтеграції, як міжпредметна, міжгалузева, тематична тощо завдяки використанню специфічних форм занять (уроки у довіллі, узагальнення знань, тематичні дні) та методичного апарату (робота в групах, моделювання, проєктна діяльність та ін.) [3]. На думку сучасних науковців, інтегровані курси мають формуватися в умовах побудови НУШ з урахуванням засад сталого розвитку суспільства [4]. Саме на таких засадах побудований курс «Довкілля».

Параграф «Щасливе місце на Землі» з підручника «Я і Україна. Довкілля» був написаний після того, як авторка цього підручника переконалася, що таке місце насправді здатне існувати. Це відбулося 15 років тому і збіглося з 15-ю річницею виходу моделі освіти сталого розвитку «Довкілля» у світ. До цього також приєдналися День вчителя та Міжнародна конференція психологів, що проходила 2–3 жовтня у Полтаві. Серед її учасників були і ті, хто допомагав «Довкіллю» придбати лотерейний квиток для здобуття законного місця в освітньому просторі країни [2].

Авторка підручника «Я і Україна. Довкілля» щасливим місцем на Землі вважає скіфське городище укріпленого типу (V–VI ст. до н.е.), яке є оберегом Полтавської землі. 15 років тому на ньому, на горі над Ворсклою за 10 км від Полтави, вгору за течією Диканська райдержадміністрація вирішила влаштувати смітник, який обіцяв значні кошти. У відповідь на цей задум громадська організація «Освітній центр «Довкілля»» почала відстоювати чистоту навколишнього середовища, було зібрано понад тисячу підписів проти смітника, у чому суттєво допомогли небайдужі мешканці селища. Листи в різні відповідальні за чистоту довілля інстанції, публікації в газетах і на телебаченні не дали ефекту. Натомість на історичну пам'ятку почали ввозити сміття з Полтави та всього району. Тому було вирішено звернутись до голови екологічної комісії Полтавської міськради, а потім організували схід мешканців селища, на якому одноголосно проголосували проти смітника. Вранці на другий день гора вже була чистою, а потім на ній зростав ячмінь. У вересні на прибраному ячмінному полі зібрались лелеки. Авторка підручника «Я і Україна. Довкілля» щиро бажає педагогам не забувати, за що стояли і стоятимемо: «За єдність в основному, свободу в другорядному і у всьому любов!». І за те, щоб кожна дитина зростала людиною – навчалася відповідати за той шматок землі, який у неї під ногами, і за ділянку неба над головою (як навчають китайські мудреці) – за своє етно-соціо-природне середовище життя. Керувати взаємовідносинами її та Неба таким чином, щоб місце людини на Землі було щасливим (частиною її – людини). А для цього дитині необхідно принаймні надати право вивчати відповідний предмет (довкілля, околє, srodowisko, umwelt, environment...). І не лише за партою, у відчуженому від життєвого реалізму просторі, а безпосередньо в етно-соціо-природному середовищі, відповідно до обрядового кола свого народу. І не за планшетами, а за підручниками. Українське слово «підручник» тут найбільше підходить. Те, що дитина не хоче випускати із рук, що має бути завжди під руками. Такий «підручник» (Довкілля-5) вдалося видати лише один раз, коштом Полтавської міськради на чорно-білий газетці, але діти не хотіли з ним розлучати-

ся. У передмові було надруковано портрети всіх співавторів – синички Ці-цю-пан, собаки Дани, kota Кицоні, їжачка Ваучера. Усі ці «співавтори» зверталися до дітей зі своїми питаннями, пропонували їм завдання. Підручник був присвячений «Улянкам, Лесикам, усім дітям землі української, слов'янської». Також автор підручника переконаний у тому, що хороших підручників може бути багато. «Господь дасть слово: провісниць безліч» [2]. А його суперник дасть думку владі, які мають позбавити дітей підручників, замінивши їх планшетами.

Також авторка підручника згадала доктора психологічних наук, завідувачку кафедрою психології Полтавського педагогічного університету Кіру Сєдих. Саме вона організувала Міжнародну конференцію психологів, на яку приїхало багато відомих вчених, відповідальних за формування особистості. Оскільки провідною характеристикою якості освіченості особистості є її образ світу, тобто надія, – поняття «життєствердний національний образ світу» посяде чільне місце у змісті освіти. Особливий акцент зроблено на тому, що Кіра Сєдих і психотерапевт Олена Ільченко допомогли перетворити нудні для дітей щоденники спостережень і досліджень себе та довкілля на друзів. Особливу увагу приділено практичним завданням зошита, що є додатком до підручника:

Завдання. Чи ти вмієш розрізняти почуття. Напиши їх.

Радість – це... Образа – це коли... Кохання – це коли... та ін.

Завдання. Чи є у тебе улюблена тварина? Напиши. Що ти думаєш, коли на неї дивишся? Напиши. Що думає твоя улюблена тварина, коли дивиться на тебе? Напиши. Чи є тварина, яку ти не любиш? За що ти її не любиш? Напиши. На останнє запитання відповіді знайти годі. Діти справедливі, нема за що тварин не любити.

Завдання. Відро для сміття.

У відро для сміття люди викидають непотрібне. Якщо сміття не викидають, воно заповнить весь будинок. Те саме відбувається і з нашими почуттями. Переглянь їх. Дуже тобі потрібні гнів, страх, образа? Ось намальовано відро для сміття. Напиши про те, чого ти хочеш позбутися:

Я злюсь на... Я боюся... Я ображаюся...

Викинь все непотрібне у відро для сміття.

Щоденне завдання.

Діти щодня відзначають погоду, здоров'я, почуття (малюють відповідні смайли або кольором – червоним, помаранчевим, жовтим...). Наприкінці місяця підбивають підсумки. Переможцем виявляється той, хто має найбільшу кількість днів здоров'я і радості. У такий спосіб впродовж 1–6 класів здобувачі освіти «відкривають» закон власного здоров'я і гарного настрою, не бажаючи розлучатися зі своїми щоденниками.

Авторка підручника «Я і Україна. Довкілля»

згадує, що коли проводився семінар із «Довкілля» у м. Броварах, під час перегляду щоденників учнів третьокласнику було поставлене запитання «А є місяць, де всі дні червоні (тобто радісні)?». Відповідь десятирічного здобувача освіти збентежила: «А хіба таке може бути?». Також згадується конференція, чільне місце на якій займала кандидат наук, доцент, завідувачка кафедрою психології гуманітарного факультету Українського Католицького Університету (Львів) Галина Вікторівна Католик. Авторка підручника наводить цитату К. Д. Цюлковського-Наливайка: «Настане такий час, коли релігія та наука зіллються і це буде одна наука» [2]. Основа релігії – віра – визнання чогось істинним. Українське «віра» (в-іра) уточнює це визначення – вічна істина. Нею володіють ті, хто пізнав печалі та радості у цьому світі і відійшов у ірїй – за поданням прашурів – у царство вічної істини. І ті, яким природа дала можливість жити у царстві вічної істини землі живих. Зазвичай це люди, які мають інстинкт збереження виду, що тяжіє над інстинктом самозбереження, продовження роду. У науці сучасним буде дедалі більше вічних істин. Психологів, що мають відношення до дітей та вічної істини, повинно бути якомога більше. Інколи дорослим важко зрозуміти те, яким саме чином діти причетні до вічної істини. Наприклад, символом свого образу світу семикласниця обрала лебедя, оскільки вважає, що світ тримається на збереженні, симетрії, красі, вічній любові та вічній вірності. А випускник до пояснювальної записки власної моделі образу світу обрав таку думку: «Зітри випадкові риси, і побачиш – світ прекрасний». Як учень, що спробував пояснити всі явища природи з урахуванням загальних закономірностей, дійшов до думки Піфагора «Зведення безлічі до єдиного – у тому першооснова Краси»?

На конференції авторка підручника «Я і Україна. Довкілля» зустрілася з людьми, які були та, сподівається, будуть у житті моделі освіти «Довкілля». Поруч із нею у президії перебував професор кафедри психології Володимир Моргун, чия психологічна служба показала, що відбувається зі свідомістю дітей, коли їм надається природне право живої істоти пізнавати своє середовище життя безпосередньо, а не лише сидючи за партою, а також упорядковувати свою свідомість законами природи. У випускному третьому класі психологи під керівництвом В. Моргуна вимірювали інтелект дітей експериментальних і контрольних класів. Для цього було використано тести Векслера, кожному учневі запропонували по 12 субтестів. Інтелект учнів експериментальних класів виявився непомірно високим: як у восьмикласників, що навчаються за традиційною моделлю освіти. Аналогічним чином вимірювалися мотивація вчення, індекс соціальної зрілості учнів та інші параметри. Результати дослідження показали, що отримані показники були значно

вищими, ніж у контрольних класах. Окремими щасливими місцями на Землі для авторки підручника «Я і Україна. Довкілля» є Бутова гора, Нардове озеро під Бутовою горою та екологічна стежка Шишацької середньої школи [2].

Висновки. Освітня модель «Довкілля», яка може охопити 1–11 класи загальноосвітньої школи, має зайняти належне місце в освітніх програмах закладів загальної середньої освіти, оскільки відповідає вимогам Концепції «Нова українська школа», містить у своєму змісті засади освіти сталого розвитку, що відповідає світовим освітнім процесам. Вказана модель освіти має відповідне методичне забезпечення: навчальні плани, програми, підручники та робочі зошити для учнів, посібники для вчителів, електронні підручники та може бути представлена в межах освітньої галузі «Природника» з можливістю подальшої інтеграції з різними освітніми галузями. Проведені дослідження показують зацікавленість учасників освітнього процесу в упровадженні зазначеного інтегрованого курсу. Подальші розробки представленої проблеми можуть полягати у створенні модельних навчальних програм освітніх галузей «Природника» й «Соціальна та здоров'язбережувальна» на основі методичних матеріалів освітньої моделі «Довкілля».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Інтеграція як освітня перспектива. Початкова школа. 2002. № 5. С. 5–6.
2. Граматика любові: [науково-публіцистичне видання] /укладач В. Р. Ільченко; під ред. В. Р. Ільченко та В. А. Продаєвича. Полтава, Одеса, 2017. 304 с.
3. Гуз К. Ж. Про засоби формування наукової картини світу та образу світу учнів загальноосвітньої школи. Методика навчання природничих дисциплін у середній та вищій школі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (XXIV КАРИШИНСЬКІ ЧИТАННЯ), м. Полтава, 30–31 трав. 2019 р. / за заг. ред. М. В. Гриньової. Полтава : Астроя, 2019. С. 117–118.
4. Дудко С. Г. Формування здоров'язбережувальної компетентності як напрям реалізації цілей сталого розвитку. Витоки педагогічної майстерності. 2021. № 27. С. 96–101. DOI: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2021.27.247053>.
5. Дудко С., Гуз К., Кононец Н. Актуальні проблеми визначення рівня розвитку особистості. *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 3 (198). С. 101–105. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-3\(198\)-101-105](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-3(198)-101-105).
6. Іванчук М. Г. Інтегроване навчання: сутність та виховний потенціал. Виховання особистості молодшого школяра в умовах інтегрованого підходу до навчання. Чернівці, Україна : Рута, 2004. 360 с.
7. Ільченко В. Р. Компетентнісна модель освітньої галузі як напрям до ефективної та справедливої освіти. Тех-

нології інтеграції змісту освіти: зб. наук. пр. / В. Р. Ільченко [гол. ред.]. Полтава : ПОІППО, 2013. Вип. 5. С. 18–24.

8. Петрук О. М. Проблема інтегрованого підходу до процесу навчання в науковій літературі. Педагогічний дискурс. 2010. № 8. С. 176–180.

REFERENCES

1. Bekh, I. D. (2002). Intehraciia jak osvitnia perspektyva [Integration as an educational perspective]. *Pochatkova shkola* [Primary school]. № 5. Pp. 5-6. [in Ukrainian].
2. Ilchenko, V. R. (2017). *Ghramatyka liubovy: [naukovo-publicystychne vydannja]*. [Grammar of Love: [scientific and publicistic publication]. Poltava, Odesa. [in Ukrainian].
3. Guz, K. (2019). Pro zasoby formuvannia naukovo kartyny svitu ta obrazu svitu uchniv zahalnoosvitnoi shkoly [About the means of forming a scientific picture of the world and the image of the world of secondary school students]. M.V. Hryniova (Ed.), *Metodyka navchannia pryrodnychkh dystsyplin u serednii ta vyshchii shkoli* [Methods of teaching natural sciences in secondary and higher school]: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (XXIV KARYSHYNSKI CHYTANNIA) (pp. 117–118). Poltava: Astraya [in Ukrainian].
4. Dudko, S. H. (2021). Formuvannia zdoroviazberzhuvalnoi kompetentnosti yak napriam realizatsii tsilei staloho rozvytku [Formation of health-preserving competence as a direction for implementing sustainable development goals]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti* [Origins of pedagogical skill]. № 27, Pp. 96–101. [in Ukrainian].
5. Dudko, S., Huz, K., & Kononets, N. (2021). Aktualni problemy vyznachennia rivnia rozvytku osobystosti [Actual problems of determining the level of personality development]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [Image of the modern teacher]. №3(198). Pp. 101–105. DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-3\(198\)-101-105](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-3(198)-101-105) [in Ukrainian].
6. Ivanchuk, M. H. (2004). Intehrovane navchannia: sutnist ta vykhovnyi potentsial. *Vykhovannia osobystosti molodshoho shkoliara v umovakh intehrovanoho pidkходу do navchannia* [Integrated learning: essence and educational potential. Education of junior school children personality in the conditions of an integrated approach to learning]. Chernivtsi, Ukraina, Ruta. [in Ukrainian].
7. Ilchenko, V. R. (2013). Kompetentnisna model osvitnoi haluzi yak napriamdo efektyvnoi taspravedlyvoi osvity [Competence model of education as a direction to effective and fair education]. V. R. Ilchenko (Ed.), *Tekhnolohii intehratsii zmistu osvity* [Technologies of integration of the content of education]: zb. nauk. pr. Poltava: POIPPO. Is. 5. Pp. 18–24. [in Ukrainian].
8. Petruk, O. M. (2010). Problema intehrovanoho pidkходу do protsesu navchannia v naukovi literaturi [The problem of an integrated approach to the learning process in the scientific literature]. *Pedahohichni dyskurs* [Technologies for integrating educational content]. № 8. Pp. 176–180. [in Ukrainian].

Цитувати: Дудко С. Г., Ільченко В. Р., Ігнатова А. Г. Інтегрований курс «Довкілля» в умовах реформування системи освіти в Україні. *Постметодика*. 2025. № 1 (144). С. 33–37.

Dudko S.H., Ilchenko V.R., Ihnatova A. H. (2025). Interhrovanyi kurs «Dovkillia» v umovakh reformuvannia systemy osvity v Ukraini [Integrated course «Environment» in the context of reforming the education system in Ukraine]. *Postmetodyka* [Postmethodology]. 1 (144). 33–37. [in Ukrainian] URL: <https://ed.pano.pl.ua/handle/022518134/2103>